

LEHEKÜLGI APS-i AJALOOST¹

M. Karelson

Tartu Ülikooli tegevuse jätkamisel rahvusülikoolina detsembris 1919. aastal hakati peatselt selle juurde asutama akadeemilisi organistatsioone, mis oma liikmeskonnas ühendasid vastavate teaduskondade kutsetöösse ja teadusse pürgivaid üliõpilasi, ka õppejõude.

Valdav osa ülikooli juurde kuuluvatest akadeemilistest seltsidest asutati 1920. a., nende hulgas ka Akadeemiline Põllumajanduslik Selts (APS).

Raamatu "Tartu Ülikooli ajalugu III" (1982) järgi asutati aastail 1920...1939 Tartu Ülikooli juurde 37 akadeemilist seltsi. Akadeemiliste seltside liikmeskond kasvas pidevalt. Kui 1924. a. osales akadeemilistes seltsides 20,1 % kõigist Tartu üliõpilastest, siis 1939. a. juba 37,2 %.

Käesolevas, tagasihoidliku mahuga kirjutises, püüame anda lühiülevaate Akadeemilise Põllumajandusliku Seltsi aktiivsest tegevusperioodist aastatel 1920...1940 ja esitada mõningaid kättesaadavaid kirjeldusi seltsi tegevuse/tegevusetuse kohta aastatel 1941...1945.

Allikandmeid on autor saanud Eesti Ajalooarhiivist (EAA, f. 2100, n. 19, s. 74), Tartu Ülikooli arhiivist, Eesti Kirjandusmuuseumist, ajakirjast "Agronoomia" ja tekstis nimetatud mitmest kirjasõnast, ka lisanduvad isiklikud meenutused.

APSi asutamine ja ülesanded

Arhiivist ei leia Akadeemilise Põllumajandusliku Seltsi asutamiskoosoleku protokoll. On siiski tähendatud, et see peeti 23. oktoobril 1920. a. Tartu Ülikooli põllumajandus-teaduskonna üliõpilase A. Eslase ja üliõpilasest õppejõu K. Zolk'i (Leius) algatusel.

Pikalt-laialt arutati, missugune peab olema organisatsiooni nimi, kas – Akadeemiline Põllumajanduse, Akadeemiline Põllumajandusline või Akadeemiline Põllumajanduslik Selts. Jäädi viimase nime juurde.

Eesti Ajalooarhiivis leidub APSi kohta esimese dokumendina selle organisatsiooni kiri 17. novembril 1920. a. Tartu Ülikooli rektor Peeter Põllule. Selles palutakse luba APSi üldkoosoleku pidamiseks 20. novembril ülikooli peahoone viiendas auditooriumis. Kirjal on esimees K. Zolk'i (1891...1969) ja sekretär A. Eslase allkirjad. Seltsi asukohaks on märgitud esimehe korter Kivi t. 20.

Üldkoosolekujärgselt kirjutatakse 28. nov. 1920 Tartu Ülikooli Valitsusele:

"Siinjuures esildades Akadeemilise Põllumajandusliku Seltsi põhikirja ühes Seltsi liikmete nimestikuga palume Tartu Ülikooli Valitsusel mainitud Seltsi registreerida ja kinnitada." Ka see kiri kannab K. Zolk'i ja A. Eslase allkirja.

Kirjale on lisatud APSi liikmete nimekiri. Selles on 54 nime, nendest 42 põllumajandusteaduskonna üliõpilast ja 12 vabakuulajat. Asutajaliikmete hulgas on hiljem üldsusele tuntud, peale eelpool mainitud K. Zolk'i ja A. Eslase, Martin Gross (Järvik), Jaakub Weide (Loosalu), Elmar Liik, Tõnis Kind (Kint), Nikolai Roosa (Terasmäe), August Miljan jt.

APSi põhikirjas (käsitsi kirjutatud) on fikseeritud organisatsiooni ülesanded ja koosseis järgmiselt:

- “1. Põllumajandusliku Seltsi siht on üliõpilaste igakülgsel arendamisele kaasa aidata ja Eesti põllutöö kultuuri tõsta.
1. Oma sihtide saavutamiseks korraldab Selts teaduslikke töid, töö- ja vaidluskoosolekuid, avalikke kõnesid ning annab välja põllumajanduslist kirjandust.
2. Selts seisab koos tegev- ja toetajatest liigetest.
3. Seltsi tegevliigeteks võivad olla Tartu Ülikooli üliõpilased ja õppejõud.

¹ Ettekanne APSi aastakoosolekul 19. aprillil 1995

4. Toetajatel liigetel on kõik tegevliikme õigused peale hääleõiguse.”

Ülikooli Valitsus registreeris seltsi 3. detsembril 1920. Juriidilise isikuna registreeriti Akadeemiline Põllumajanduslik Selts Eesti Vabariigi Siseministeriumis 1925. aastal.

Kolm kuud pärast esimest üldkoosolekut, 29. veebruaril 1921, teatatakse kirjaga Ülikooli Valitsusele Akadeemilise Põllumajandusliku Seltsi uue juhatuse ja revisjoni komisjoni koosseis, lisana ka liikmete nimekiri. Kirjast selgub, et APSi juhatuse esimeheks on valitud dotsent Peeter Kõpp (1888...1960), abiesimeheks üliõpilane A. Käbin, liikmeteks üliõpilased A. Eslas, A. Trubok ja M. Gross. Seltsi asukohaks on märgitud P. Kõpu korter Tiigi t. 31-1. Järelikult oli toimunud APSi teine üldkoosolek, mille protokoll aga puudub.

P. Kõpu kandidatuuri APSi esimeheks esitas senine esimees K. Zolk. Seltsi asutamise ja esimese üldkoosoleku ajal ei olnud P. Kõpp Eestis, ta viibis stipendiaadina Soomes. Nüüd hakkas APSi tegevust energiliselt juhtima juba üldtuntud autoriteetne isiksus.

Mõned märkmed seltsi liikmete ja nende arvu kohta.

1923. aastal on seltsi liikmeid esimesel semestril 106, teisel 117. Liikmeteks olid astunud ka õppejõud: prof. G. Schneider, dotsendid J. Uluots, J. Kozeny ja N. Rootsi, eriainete õpetaja A. Luksepp.

1925. aasta teisel semestril on liikmeid 237. Uute liikmetena on meile tuntud K. Liidemann (Liidak), K. Jaama, E. Lepik, A. Muuga, A. Mätlik, Th. Pool, A. Ratt, L. Rinne, A. Vask, E. Tennmann (hilisem usuteaduse professor) jt.

1926. aasta esimesel semestril on liikmeid 291. Nüüd on nende hulgas ka professorid J. Mägi ja A. Thomson, dots. A. Rängel.

Nende nimede esitamisega on püütud rõhutada, et seltsi liikmeteks ei astunud mitte ainult põllumajandusteaduskonna, vaid ka teiste teaduskondade õppejõud.

Akadeemilise Põllumajandusliku Seltsi liikmete arv oli kõige suurem 1928. aasta teisel semestril – 449. Alates 1930. aastast eksisteerib APSis eluaegse liikme mõiste. Nii on selle aasta alul nimistus 366 liiget, nendest eluaegseid 80. Eluaegseteks liikmeteks olid seltsi vanemad liikmed ja väljaspool Tartut viibijad.

Majanduskriisi mõjul vähenes ülikoolis õppijate, eriti põllumajandusteaduskonna üliõpilaste arv. Nii astus 1933. a. sügisel agronoomiat õppima ainult 13 uut üliõpilast. Seepärast muutus seltsi liikmete vanuseline struktuur ning APSi 1934. aasta esimese semestri aruandes juhatuse esimees prof. P. Kõpp märgib: “Sedamööda, kuis seltsi vanem liikmestõlv kasvab ja nooremate liikmete enesearendamise küsimused Seltsis tahaplaanile jäävad, muutub APS ikka puhtakuulisemaks akadeemiliseks seltsiks. Sedamööda tuleb seltsil oma tulevast tegevust rajada, pannes suuremat rõhku üldkultuurilisele tegevusele ja teaduse arendamisele.”

Märgatavalt hakkas agronoomiaüliõpilaste arv suurenema 1935. aastal. 1. jaanuaril 1939. a. oli APSil 295 liiget. APSi liikmete nimekirjadest ei leia prof. A. Nõmmiku nime.

1936. aastal seltsi üldkoosolekul võeti vastu uus täiendustega APSi põhikiri. Selles on seltsi liikmete kohta järgmised paragrahvid.

“§ 7 – Seltsil on tegev-, toetaja- ja auliikmed.

§ 8 – Seltsi tegevliikmeteks võivad olla Tartu Ülikooli üliõpilased ja õppejõud, kui ka kõik akadeemilise haridusega kodanikud.

Märkus: liikmed, kes enne ülikooli lõpetamist lahkuvad, võivad seltsi tegevliikmeteks jääda.”

Siit kujunes välja seltsi “auliikme” mõiste ja täpsustati liikmeskonda kuuluvus. Püsima jäi “eluaegse” liikme mõiste.

Akadeemilise Põllumajandusliku Seltsi uue juhatuse ja revisjonikomisjoni valimine toimus iga semester. Teade uue koosseisu kohta ja seltsi liikmete nimekiri tuli esitada ettenähtud tähtajaks ülikooli valitsusele. Selle nõude rangus avaldub Tartu Ülikooli Valitsuse kirjas 28. oktoober 1929. a., millega avaldatakse APSile karistusena “märkus”, kuna andmeid juhtkonna kohta ja nimekirja ei esitatud õigeaegselt (5. okt. 1929. a.).

Meenutusi APSi juubeltähtpäevadelt

1925. aastal ilmus trükist Akadeemilise Põllumajandusliku Seltsi toimetused nr. 3, pealkirjastatult “*Akadeemiline Põllumajanduslik Selts viiendal aastapäeval*”. Autoritena seltsi juhatuse esimees P. Köpp ja sekretär A. Mägiste.

P. Köpp kirjutab: “Kuidas kõike seda, mis ülikool pakub, tegelikkude põllumeeste keskele viia, missuguseid võtteid selleks tarvitada; missugune on see pind, kus agronoomil tuleb töötada – kõikide nende küsimuste lahendamine peab sündima suuremal määral väljaspool ülikooli omavahelistes organisatsioonides. Sellest tarviduse tundest väljamineks asutati Akadeemiline Põllumajanduslik Selts.” Loetledes seltsi eesmärke kirjutab P. Köpp: “Akadeemilisel Põllumajanduslikul Seltsil on veel eesmärgiks oma liikmete vahel hääde vaherkorda luua, üksteist kasvatada ja ligemalt tundma õppida, et need, kes omas elukutses ühte iket veavad, üksteise kõrval hääde sõpradena esineks, sest ka sellel on suur tähtsus tööviljakuse pääle.”

Ka selgub väljaandest, et APSi hüüdsõnaks on: “*Töötada kodumaa põllumajanduse tõstmise tähe all eesti edumeelse põllumehe vaimus!*”

A. Mägiste kirjutisest selgub, et APS pidas viie aasta kestel 75 juhatuse- ja 44 kõnekoosolekut. Seltsi suvepäevi on peetud 1924. ja 1925. aastal, mõlemad Raadil. Seltsi esimesel viiel aastal olid tegevusse asunud järgmised allüksused: oskussõnade, raamatukogu, muinsus-, kodumaa põllumajanduse uurimise, kodumaa põllumajanduse ajaloo, seemnekoode ja herbaariumide, foto, kõnede ja arvutuste, ühispere, kodukaunistamise toimkonnad.

Esitame mõned meenutused APSi kümnendat aastapäeva tähistavast väljaandest “Akadeemiline Põllumajanduslik Selts 1920...1930.”

P. Köpp kirjutab APSi asutamise vajadusest: “Varsti pääle ülikooli ametliku töö algust kujunevad *alma materi* tiiva all mitmesugused vabad organisatsioonid väga mitmekesiste kultuuriliste probleemide lahendamiseks, oma liikmete kasvatamiseks ja ettevalmistamiseks tulevaste ülesannete edukaks täitmiseks... Oma esimeseks ülesandeks on APS seadnud Eesti *edumeelse põllumehe mõtlemisviisi arendamise* ükskõik milliseid kohustusi üks ehk teine liige põllumajanduses täidab ehk tulevikus kavatseb täita, olgu ta nõuandja, ametnik, tegelik põllumees – see oleks esimene nõudmine. Ka akadeemiline põllumees peab maaga kokku kasvama ja oma kutset armastama. Ta peab arvestama põllumehe hingelaadiga, tema mõtlemisviisiga, peab tundma maaelu iseärasusi, selle häid ja halbu külgi... Kogu APSi tegevus ja liikmete enesekasvatus on sündinud täielisel poliitiliselt erapooletul alusel, väljudes kodumaa majanduse üldhuvidest ja põllumajanduse kutsehuvidest.”

APSi algava teise aastakümne edasise tegevuse kohta kirjutatakse: “Seltsi tegevus tuleb järgnevatel aastatel arendada kahes sihis, esiteks – ülesehitav kultuuritöö kodumaa põllumajanduslike küsimuste lahendamisel ja põllumajandusliku kirjanduse levitamine meie taludesse, ja teiseks – ülikoolis õppivatele noortele enesearendamise võimaluse loomine mitmes sihis. Mõlemad ülesanded leiavad lahendusi APSi rohkearvulistes toimkondades ja koosolekutel.”

E. Roger kirjutab seltsi ühest kujunema hakkavast austusvormist kõrgteadusse pürgivatele liikmetele järgmiselt: “APSil on kujunenud kahtlemata ka omad traditsioonid – jäägu need ka püsima. Tahaksin siin peatuda nimelt ühe juures – seltsi liikmete austamisel nende kõrge teadusliku kraadi saamisel. – Kohe peale promotsiooni lõppu ülikooli aulas, on palutud noor doktor ja teised külalised APSi ruumidesse, kus säält pere neid vaimustusega tervitab. Väike suupiste. Kõned austuse avaldusena kõrgele teadusele. Seni on APSil rõõm olnud sel puhul tervitada prof. P. Köpp’i – 30. mail 1926, prof. L. Rinnet – 3. märts 1927 ja prof. N. Rootsit – 10. dets. 1927. Jäägu see kena komme ka edaspidiseks.”

Kümnendal APSi tegevusaastal (1930) peeti üld-(ettekande-)koosolekuid 20, millel esines 14 ettekandjat. Igast koosolekust võttis osa keskmiselt 46 liiget ja 10 külalist.

APSi kirjastustegevus

Akadeemilise Põllumajandusliku Seltsi trükis avaldatud raamatud ja brošüürid kandsid tiitelhel *toimetuste* nimetust. Nendest esimesed, mis ilmusid 1925. a. olid järgmised:

- nr. 1 – Paiseleht (*Tussilago Farfara* L), autor N. Roosa (1925).
nr. 2 – Akadeemilises Põllumajanduslikus Seltsis peetud avaliku arvustuskoosoleku kokkuvõtte koguteos Eesti I. – “Tartumaa” majandusliku osa arvustusest (1925).
nr. 3 – Akadeemiline Põllumajanduslik Selts viiendal aastapäeval (1925).

Eesti põllumajanduskirjanduses on tänapäevani jäänud sisukamateks õpik-käsiraamatuteks **Põllumehe käsiraamatud (I...V)**.

Akadeemilises Põllumajanduslikus Seltsis kerkis juba selle tegevuse algaastatel mõte laiahaardelise sisuga põllumajandusraamatute kirjastamiseks. Mõtte algatajad olid Tartu Ülikooli agronoomiaõppejõud P. Kõpp, N. Rootsi, L. Rinne, J. Mägi jt. Kavandati välja anda seitsmeköiteline (-osaline) suurteos.

Jäädvustame siinkohal selle viie osa tiitellehtede andmed.

Põllumehe käsiraamat I osa – Üldine taimekasvatus. Toimetanud ja redigeerinud A. Käsebier. Sisuliselt korrigeerinud prof. dr. P. Kõpp, dots. L. Rinne ja dots. N. Rootsi. Autorid: Chr. Arro, M. Gross, J. Juhans, P. Kitzberg, A. Käsebier, A. Luksepp, A. Nõmmik, L. Rinne, E. Roger, N. Rootsi, N. Roosa, R. Tamm, J. Tiidt, K. Zolk. APSi toimetused 4. Tartu, 1926, 364 lk.

Põllumehe käsiraamat II osa – Eri-taimekasvatus. Toimetanud A. Käsebier. Autorid: J. Aamisepp, H. Anderson, K. Liidemann, J. Mets, A. Miljan, Th. Pool, L. Rinne, N. Rootsi, J. Walfisch. APSi toimetused VI. Tartu, 1928, 366 lk.

Põllumehe käsiraamat III osa – Aiatöö-õpetus. Toimetanud A. Käsebier. Autorid: Kramer, Käsebier, Mätlik, Rüütel, Siimon, Zolk. APSi toimetused XII. Tartu, 1930, 398 lk.

Põllumehe käsiraamat IV osa – Loomakasvatus I. Üldosa, veisekasvatus, piimandus. Toimetanud A. Steinberg. Autorid: M. Gross, J. Karlson, P. Kallit, F. Laja, J. Mägi, A. Mägiste, A. Muuga, A. Steinberg, A. Vask. APSi toimetused XVI. Tartu, 1934, 392 lk.

Põllumehe käsiraamat V osa – Loomakasvatus II. Hobusekasvatus, seakasvatus, lambakasvatus, kitsekasvatus, kodujänesekasvatus, karusnahaloomakasvatus, linnukasvatus, kalandus. Toimetanud A. Kivimäe. Autorid: K. Jaama, J. Karlson, J. Kodres, L. Kuusental, F. Laja, E. Liik, K. Taagepera. APSi toimetused XVII. Tartu, 1935, 428 lk.

Põllumehe käsiraamatu kuuenda ja seitsmenda osa ning esimese osa uustruki käsikirjad olid ettevalmistamisel. 1940. aasta poliitiliste sündmustega kaasnes aga nende tööde konserveerimine.

“**Agronoomia**” (1921...1940) oli põllumajandus-teaduslik kuukiri. Ajakiri alustas ilmumist 1921. aastal. Esimesel aastal ilmus 6, teisel 8 ja alates 1924. aastast 12 korda aastas.

Ajakirja väljaandjad olid 1921...1924. a. Eesti Agronoomide Selts koos Eesti Loomaarete Seltsiga, 1925. a. ainult Eesti Agronoomide Selts ning 1926. a. alates viimane koos Akadeemilise Põllumajandusliku Seltsiga. “Agronoomia” talitustöö võttis Akadeemi-line Põllumajanduslik Selts alates 1930. aastast enda kanda. Ajakirja toimetuse ja talituse asukoht asus APSi ruumides, Tartu, Peeter Põllu 5.

“Agronoomia” oli alates 1924. aastast Põllutööministeeriumi juures asuva Katseasjanduse Nõukogu ja 1935. aastast ka Agronoomide Koja häälekandja.

“Agronoomia” sisus olid põhilised põllumajanduslikud originaaluurimused ja artiklid, välismaised reisikirjeldused, mõttevahetus, arvustus ja referaadid väliskirjandusest. Ajakirja iga numbriga “kroonika” leheküljed on väärtusliku algallikana Eesti Vabariigi aegse põllutööministeeriumi, Põllutöökoja, Tartu Ülikooli põllumajandusteaduskonna ning APSi ja teiste põllumajanduslike organisatsioonide-asutuste tegevuse tundmaõppimisel tänapäevalgi.

Ajakirjast “Agronoomia” on pikemalt kirjutatud “Agraarteaduses” 1990, nr. 1.

“**Taluperenaine**” on Eesti kultuuri, kitsamas mõttes kodunduse ja kodukultuuri ajaloos silmapaistev kuuajakiri.

Akadeemilise Põllumajandusliku Seltsi juhatus tegi P. Kõpu algatusel ja ettepanekul 19. jaan. 1927 otsuse hakata välja andma ajakirja “Taluperenaine”. Otsus kinnitati juba 26. jaanuaril seltsi üldkoosolekul. Ajakirja proovinumber (10 000 eksemplari) ilmus aprillis

1927. Sellest informeeris APSi juhatus Tartu Ülikooli Valitsust, teatades, et ajakirja toimetajaks on Liis Martinson (Käbin), väljaandjaks Akadeemiline Põllumajanduslik Selts.

Alates 1930. a. hakkab “Taluperenaine” oma tellijatele tasuta välja andma lasteajakirja “**Laste Rõõm**”. Koostegevuses Eesti Rahva Muuseumiga annab ajakiri oma lisana välja Eesti rahvarõivaste mustreid ja lõikeid.

Põllumajanduslike oskussõnade toimkond tegutses intensiivselt juba APSi tegevuse algaastatel. Seda nõudis arusaadavalt oma rahvuskeeles põllumajandusterminoloogia täpsustamise ja kooskõlastamise vajadus. Oskussõnade toimkonna allüksuste (komisjonide) tegevuse kohta kirjutab K. Liidemann: “Sõnastiku kokkuseadmisel on püütud tarvitada rahvasuus ja kirjanduses juba läbilõõnud sõnu, ainult keeleliselt neid sääal-teisal parandades; üksnes hädakordadel on tarvitatud uusi tuletusi tuntud või murdejuurtest. On püütud ühendada kaht põhimõtet: 1) agronoomiline keel peab senisest täpsem saama ja 2) see keel ei tohi praegusele põllumehhele ülearuseid raskusi sünnitada.”

Põllumajanduslikud oskussõnad ilmusid trükis “Agronoomia” lisadena.

Sarjas “Maatulunduslikud oskussõnad” ilmus esimesena valik tulundusteadusalaseid sõnu (1923), teisena sordiaretuse (1924) ja kolmandana aiandusalased (1926). Analoogilise valiku sõnu taimekasvatusest tegi Eesti Agronoomide Selts ja see ilmus 1926. a. Oskussõnad esitati üldiselt saksa ja eesti keeles, aianduse oskussõnad saksa, vene ja eesti keeles. Järgnes taimekaitse, loomade eksterjöõri, põllumajandusriistade ja piimanduse alaste oskussõnade käsikirjade koostamine.

APS üliõpilase igapäevases elus

Akadeemilise Põllumajandusliku Seltsi algaastatel peeti juhatuse koosolekud esimehe korteris. Seltsi üritusi viidi läbi igakordsel rektori loal ülikooli ruumides, ka Lõuna-Eesti Põllumeeste Keskseksi ruumides. Alates veebruarist 1923. a. kujunes seltsi asukohaks ligemale kümneks aastaks Suurturg 8 (III k.).

1932. aasta jõuludeks saab APS uued ruumid Peeter Põllu tänav 5. Jõulupuuga koosviibimisel märgitakse: “Uus korter on hoopis ruumikam, pakub enam võimalusi seltsi laialdase töö arendamiseks kui ka lõbustusteks omavaheliste koosviibimiste ja tutvumisõhtute kaudu”. Mahtusid ju nendesse ruumidesse ka “Agronoomia” ja “Taluperenaise” talitused, ka suur raamatukogu.

1931. aastast kannavad APSi kirjad asjaajaja A. Kippasto allkirja. A. Kippasto oli energiliselt lahke töötaja, seda ka APSi ruumides üliõpilaste abistamisel-juhendamisel.

Akadeemilise Põllumajandusliku Seltsi ruumid Peeter Põllu 5 olid üliõpilastele alaliselt kergesti kättesaadavas asukohas. Loengute ja praktikumide “aukude” ajal, ka õppepäeva lõpul, oli tahtmine sinna ikka minna. Oli seal ju arvukate väljaannetega lugemistuba ja raamatukogu. Meeldiv oli kohtuda ja vestelda teiste kursuste üliõpilaste ja ka õppejõududega. Sisukad olid iga kolmapäeva koosolekud/vestlusõhtud. Koosolekutel esitati teadusliku uurimistöo tulemusi, kõneldi põllumajandusnõuandest, reisimuljetest, maatulundusest ja teistest probleemidest.

Arvukalt võeti osa seltsi pidulikest üritustest, sageli prof. L. Rinne poolt juhitava perekonnavalsi tiirlemisega ruumist-ruumi.

Traditsiooniliseks kujunesid seltsi suvepäevad, peetuna peamiselt Raadil, väljasõiduga Luunja mõisa või mujale.

Akadeemilisel Põllumajanduslikul Seltsil oli Eesti suurim põllumajandusalane raamatukogu. Oli ligi 5000 köidet. Seltsi lugemistuppa oli näiteks 1937. aastal tellitud 16 kodumaist ja 17 välismaist ajakirja. Ajalehti vastavalt 15 ja 2.

APS andis võimaluste piirides üliõpilastele stipendiume praktiseerimiseks Saksamaal, Rootsis, Taanis, Soomes. Rahalist toetust saadi suurematelt ettevõtelt.

Akadeemilise Põllumajandusliku Seltsi ja Helsingi Ülikooli üliõpilaste põllumajandusliku ühingu “Sampsä” vahel kujunesid kestvad sõprussidemed. Loodi omavaheline liiduleping. Vastastikku vahetati stipendiaate ja korraldati ekskursioone. Näiteks 1939. aastal

oli Soome-poolne stipendiaat mag. agr. Pellervo Uotila, Eesti-poolne stud. agr. Karl Järvesoo (prof. Elmar Järvesoo vend). Sidemed olid ka vastava Läti organisatsiooniga.

APSi juures alustas 1936. a. tegevust Laenukassa, mis andis üliõpilastele lühi- ja pikemaegseid laene.

APSi 21. märtsi 1928. a. koosoleku protokollist selgub, et selts oli edukalt toime tulnud avaliku rahalise loterii korraldamisega. Esimees rõhutab, et “seltsi poolt *Põllumehes käsiraamatu* kirjastamiseks korraldatud rahaline loterii õnnestus ja võimaldab seega edaspidist kirjastamist”. Tähendatud koosolek väärib veel tähelepanu selles mõttes, et see kestis esimehe P. Kõpu 40. aasta sünnipäevani. See tähedab – koosoleku juhataja katkestas koosoleku täpselt keskööl, selleks et algava uue päeva puhul soovida juubilarile õnne. Vaimustava kõne pidas A. Käsebier, millele järgnes ovatsioon ja “Vivat acadeemia”. Koosolek jätkus.

Eesti Ajalooarhiivis APSi säilikus leidub Vabariigi-aegse viimase dokumendina (leht 228) seltsi abiesimehe L. Yllö kiri Tartu Ülikooli rektorile 4. veebr. 1939. a., milles teatatakse üldkorra kohaselt seltsi asukoht (Peeter Põllu 5) ning lisatud on liikmete nimekiri.

Ajakirjast “Agronoomia” selgub, et APSi viimane Eesti Vabariigi-aegne peakoosolek toimus 10. aprillil 1940. aastal. Ümbervalimisele tuli kogu juhatus ja revisjonikomisjon. Järgmiseks kolmeks aastaks valiti esimeheks prof. P. Kõpp, laekuriks prof. M. Järvik ja sekretäriks E. Kuris. Üheks aastaks valiti esimene abiesimees mag. agr. L. Yllö, teine abiesimees J. Haljasmaa, abisekretärid A. Kaldamäe ja H. Mandel (uus), abilaekuriks agr. O. Aule, majajärg J. Saaremäe (uus), ametita juhatuse liikmed prof. L. Rinne, prof. E. Lepik, prof. P. Rubel, mag. agr. H. Sutter ja E. Toiger. Revisjonikomisjoni valiti mag. agr. A. Kivilaan, agr. K. Liivjõe ning A. Loit (uus).

Seoses APSi 20. juubeliaastaga valiti samal peakoosolekul ühel häälel APSi esimeseks auliikmeks kauaaegne (1921...1940) esimees prof. P. Kõpp.

APSi tegevus ja tegevusetus okupatsiooni aastatel

Akadeemilise Põllumajandusliku Seltsi kohta okupatsiooniaastatel on andmeid tagasihoidlikult. Esitame järgnevalt neid, mis osutusid kättesaadavaks. Needki on ajaliselt katkendlikud.

1940...1941

Nõukogude võimu kehtestamisel 1940. aastal muudeti APSi juhatuse koosseis. Juhatuse esimeheks prof. P. Kõpu asemele sai ülikooli uuele juhtkonnale sobivam prof. P. Rubel (1905...1941). Esimese abiesimehena jäi edasi L. Yllö. Juhatusse jäid õppejõududest edasi M. Järvik, L. Rinne, E. Lepik ja H. Sutter, juurde tuli A. Muuga. Juhatuses vahetati välja neli üliõpilast.

Mida tõi nõukogude võim APSi tegevusse? Selle kohta saame lühiinformatsiooni P. Kõpu kirjast Tartu Ülikooli sekretärile. Ta kirjutab: “Enamliku režiimi tulekuga natsionaliseeriti seltsi parema väärtusega varandus, nagu: tammepuu- ja nahkmööbel, kapid ja vitriinid, suurem rahasumma (30 000 krooni), rahvariiete ja mudelite kogud, mis kõik viidi Tallinnasse ja Moskvasse. Seltsi käest võeti 11-toaline korter (Peeter Põllu 5). Selts muutus partei propaganda asukohaks uues vaimus ühes uue esimehega. Seltsile jäeti vaid teaduslik raamatukogu, osa kantselei seadeldist ja umbes 50 tooli ühes lihtsamate kappide ja laudadega, mis praegusel juhul asuvad seltsi ruumis Lai t. 34 ja osalt ülikooli instituutides kasutamisel.”

1941...1942

APSi kohta on Saksa okupatsiooni alguskuudel arhiivis paar-kolm kirja. Sellel ajal ei olnud enam elavate hulgas seltsi nõukogudeaegset esimeest (P. Rubel). Seltsi nimel tegutses abiesimees L. Yllö.

L. Yllö kirjas Tartu Ülikooli rektorile 29. sept. 1941. a. palub seltsile rahalist toetust vajaliku tööjõu palkamiseks. Ta kirjutab: “Ülikooli toetus APSile on põhjendatud eriti sellega, et APSi põllumajandusliku raamatukogu (ca 5000 köidet) kasutamisest on huvitatud kõik põllumajandusteaduskonna asutused, eriti need, kellel hävinesid raamatukogud

sõjategevuse tagajärjel ja kes oma õppe- ja teadusliku töö alustamisel APSi raamatukogu intensiivselt kasutama hakkavad. Viimane asjaolu tingib palgalise töötõu pidamise vajaduse raamatukogu korraldamiseks.”

Ülikooli rektori 10. dets. 1941. a. kirja järgi määratigi APSile toetust 450.– RM. Seejuures kirjutatakse: “Juhin Teie tähelepanu asjaolule, et Seltsi teenistuses olevatele isikutele tuleb vastavalt Tartu Välikomandandi määrusele maksta palga juurde elukalliduse lisa RM. 24.– kuus.”

Saksa okupatsiooni alguses ülikooli juhtkonna tihedat (või jälgivat) sidet akadeemiliste organisatsioonidega näitab rektori ja sekretäri allkirjadega kiri 6. okt. 1941. a. mag. L. Yllöle ja mag. H. Sutterile. Selles kirjutatakse: “Mag. L. Yllö äraoleku ajaks 16. okt. kuni 1. dets. määran Akadeemilise Põllumajandusteaduse Seltsi ajutiseks hooldajaks mag. H. Sutteri.” Esimest korda on siin esitatud seltsi “hooldaja” mõiste.

Olukord oli siiski selline, et hakati okupatsioonivõimult taotlema nõusolekut APSi tegevuse jätkamiseks. APSi juhatuse juhtivisiksuste poolt koostatakse vastav kirjalik projekt 5. jaan. 1942 Tartu Gebietskomissari Kurt Meenenile. Projekt esitatakse Tartu Ülikooli rektor Edgar Kantile sooviga, et ta esineks omapoolset taolise kirjaga Gebietskomissari ees. Kant saadabki (esitab?) kirja (9. jaan. 1942) projektist lühendatult kujul. Ta iseloomustab APSi olemust positiivselt, põhjendades selle tegevuse vajadust. Kirjale on lisatud APSi põhikirja saksa ja eesti keeles.

Gebietskomissarilt mingit vastust arhiivis ei leidu. Küll aga saabub Tartu Ülikooli rektorilt 7. mai 1942 APSile ootamatult järgmise sisuga kiri: “Vastavalt Haridusdirektori (*Eesti omavalitsuse – M.K.*) abi otsusele 19. II 42 määran Akadeemilise Põllumajanduse Seltsi hooldajaks härra professor dr. P. Kõpu ja hooldaja abiks härra mag. agr. H. Sutteri arvates 5. maist k.a.

Hooldaja ülesandeks on seltsi varade eest hoolitsemine ja jooksvate asjade ajamine.

Ühtlasi teatan, et hooldaja määramisega lõpevad Akadeemilise Põllumajandusliku Seltsi esimehe, juhatuse jt. kollektiivsete organite funktsioonid.”

1942. aastal esitab APS ülikoolile kaks korda tegevusaruande. Need on napolisõnalised, nendest ei saagi pilti seltsi tegevusest.

Aruandes ajavahemiku 30. jaanuarist kuni 15. juulini 1942 kohta kirjutab P. Kõpp, et ta määras seltsi asjaajajaks agronoomia III kursuse üliõpilase Juta Simmi (hilisema nimega Sutter), palgaga 100.– RM kuus. Ta märgib asjaajaja ülesanneteks raamatukogu korraldamist, bibliografeerimist, raamatute laenutamist, seltsi varade järele valvamist ja kõigi muude seltsi jooksvate asjade ajamist. Nende ülesannete täitmine kajastub samuti aruandes. Veel märgitakse, et “on peetud viis oskussõnade koosolekut, kus on läbi töötatud umbes 200 uut mõistet” ning “jagatud on viis teemat mitmesuguste uurimiste läbiviimiseks.” Nendest on kirjas kaks teemat: “Eesti põllumajandus 18. sajandil” ja “Külmakindlate ploomi-, kirsi- ja pirnipuude esinemine Eestis.”

Veel esitab APS tegevusaruande ülikooli rektorile kirjaga 19. nov. 1942.

APSi tegevust mingil kujul 1942. aastal saab mõista ka arhiivis leiduvate arvete järgi. Nii on tasutud tõlkimistöde, ajakirjanduse tellimiste, ruumide koristamise, puude veo ja köitmistöde eest, ostetud on kantseleitarbeid ja raamatuid.

Eesti Ajalooarhiivis leiduvas APSi säilikus on 302 nummerdatud lehte, mis lõpevad 1942. aastaga.

1944

APSi tegevuses vaikiva 1943. aasta järel, Saksa okupatsiooni lõpp-perioodil, avaldab ajakiri “Põllumajandus” 1944 (15. veebr.), nr. 2/3 kirjutise pealkirjaga: “Akadeemiline Põllumajandusselts jälle töö!”.

Selles kirjutises avaldub APSi nime muutmise (tähed APS jäävad ikkagi) ning selle taasavamise mõte. Juhatuse koosseisu ja ülesannete järgi on APS nüüd õppejõudude organisatsioon. Esitame siin selle kirjutise.

APS pidas hiljuti oma tegevuse uuesti alustamise puhul peakoosoleku, kus valiti uus juhatus. Uuesti oma tööd alustades on Akadeemiline Põllumajandusselts uutele alustele vastavalt kujunenud puhtteaduslikuks seltsiks. Varem Akadeemiline Põllumajandusselts oli oma üldilmelt põllumajandusteaduse populariseerija ja andis välja põllumajanduslikku ajakirja "Agronoomia" ja "Taluperenaine", kus leidsid käsitlemist põllumajanduslikud ja kodumajanduslikud küsimused. Koosolekul asuti seisukohale, et Seltsil tuleb jätkata uurimistööd ning ühtlasi tuleb välja töötada uurimiste teemad õppejõududele ja assistentidele. Ühtlasi kavatakse edaspidi jätkata põllumajandusliku ajakirja "Agronoomia" väljaandmist, milles teaduslikud tööd leiaksid populariseerimist.

Akadeemilise Põllumajandusseltsi uus juhatus valiti järgmises koosseisus: esimees – prof. P. Kõpp, abiesimeheks – prof. L. Rinne, sekretär – H. Sutter, abisekretär – assistent Ed. Kalder, laekur – prof. M. Järvik, ametita juhatusliikmed – professorid K. Liidak ja A. Muuga.

Juhatusliikmete asemikeks valiti agronoomid H. Neerut ja A. Kontson ning V. Teeäär. Revisjonikomisjoni valiti mag. A. Kivilaan, agr. K. Liivjõe ja G. Taubel, kuna asemikeks said agronoomid K. Nagel ja A. Ennvere.

1945

Aasta pärast nõukogude võimu taaskehtestamist (1944. a. sügisel) saatis Tartu Ülikooli rektor 10. okt. 1945. a. ENSV Rahvakomissariaadi Nõukogule järgmise sisuga kirja: Käesolevaga esitan kinnitamiseks Tartu Riikliku Ülikooli juures taastatud teaduslike seltside – Õpetatud Eesti Seltsi, Eesti Loodusuurijate Seltsi, Akadeemilise Emakeele Seltsi ja Akadeemilise Põllumajanduse Seltsi palgalised koosseisud.

Alus: ENSV Rahvakomissaride Nõukogu määrus nr. 641, 28. sept. 1945. a.

Kirja lisa järgi taotletakse APSile raha 1945. aasta neljandaks kvartaliks ühe laborandi ja ühe preparaatori töötasuks. Esimese palk 500.– rbl. ja teisel 250.– rbl. kuus. Laborandi tööülesanneteks näidatakse raamatukogu töö korraldamist ja preparaatoril tehniliste tööde tegemist.

Ajalehest "Postimees" 27. dets. 1945. a. leiame üsna mahuka artikli: "Akadeemilise Põllumajanduse Seltsi eelseisvaid ülesandeid." Selles kirjutatakse, et ENSV Rahvakomissaride Nõukogu määrusega nr. 641, 28. sept. k.a. taastati TR Ülikooli juures endine Akadeemiline Põllumajanduse Selts (APS).

...APSi sihiks on võimaldada oma liikmeil saada põllumajanduslikes küsimustes täielikumat ülevaadet, uurida igakülgselt ENSV põllumajandust ja tema arenemist, edendada põllumajanduslikku teadust ja haridust ning kaasa aidata ENSV põllumajandusliku kultuuri taseme tõstmiseks ENSV-s... Agrotehnika arendamine tuleb suunata Darvini õpetuse rööbastesse. Meie põllumajandusteadus peab omastama nõukogude darvinistide – Mitšurini ja Lõssenko koolkonna saavutused.

Autor kirjutab edasi NSVL põllumajanduse stahhanovlaste poolt saadud suurtest saakidest. Nii olevat nisul kõrgeim saak kapitalistlikes riikides 60 ts/ha, NSVL-s aga 101 ts/ha. Nõukogude põllumajandusteadus lähtub ikka darvinismi seisukohtadest. Ka kirjutatakse Eesti taime- ja loomakasvatuse lähiaja ülesannetest.

Artikkel lõpeb järgmise üleskutsega, selgub ka selle autor.

Nagu selgub, on APSi liikmete tööpõld mitmekesine ja laiaulatuslik... Praegu toimub endiste APSi liikmete registreerimine ja uute liikmete vastuvõtmine. APSi liikmeks astuda soovivad teatagu endast Tartu, Lai 36. A. Marland, APSi juhatuse esimees (hilisem TRÜ ja EPA fütopatoloogia professor).

APSi liikmete registreerimise ja uute liikmete vastuvõtmise kohta informatsiooni ei leidu. Küll aga võime APSi saatust oletada aasta hiljem "Postimehes" (26. aug. 1946) kõlava pealkirjaga artiklist Tartu Riikliku Ülikooli saavutusi kahe vabadusaasta kestel. Selles kirjutatakse: Üliõpilaste hulgas töötasid mitmed teaduslikud huviringid, nagu põllumajandusliku teadusliku uurimise ring, keemiaring, farmaatsiaring jt. ... Neis ringides süvenesid üliõpilased õppejõudude juhatusel vastavaisse erialadesse, et omandada teadmisi

ja oskusi täienduseks tavalisele õppetööle... Üliõpilaste hulgas töötas ligi 60 poliitringi, kus käsitleti aktuaalseid poliitilisi teemasid.

Arhiivandmetest selgub, et aastatel 1940...1945 langesid ka teised Tartu Ülikooli üliõpilas-õppejõudude akadeemilised organisatsioonid APSiga analoogilise saatuse osaliseks.

1989

4. aprillil 1989. a. toimus APSi taastegevuse alustamise koosolek ligemale 100 mõttekaaslase osavõtul. Võeti vastu uus põhikiri, mis registreeriti 11. juulil 1989 ENSV Agrotööstuskomitees. Seekord võeti organisatsiooni nimeks – Akadeemiline Põllumajanduse Selts.

Põhikirjas on seltsi eesmärgi ja liikmete kohta järgmised punktid.

- 1.1. Akadeemiline Põllumajanduse Selts (APS) ühendab Eesti põllumajanduses töötavaid teadlasi eesmärgiga kaasa aidata vabariigi põllumajanduse, eriti aga põllumajandusteaduse arengule.
- 2.1. APSi liikmeiks võivad olla põllumajanduses töötavad teaduskraadi omavad isikud ja varem põllumajanduses töötanud pensionärid. APSi liikmeks võidakse võtta volikogu otsusega ka kraadita teadustöötajaid ja aspirante ning teadustöös edukaid üliõpilasi.

Toimetuse märkus: Oleme tänulikud kõigile neile, kes kirjutavad meile oma kokkupuutumistest APSiga ajavahemikus 1941...1945.